

Sangab, the manifestation of Hosseini's culture in health Moqfat (Case study of Sangabs in Isfahan city)

Samane Hajjarpur Khalaj*
Sayyed Ahmad A'ghili**

Abstract

The combination of waqf and health is a subject that has an ancient history in Islamic Iran and has been the concern of the majority of the society since the past. Sengab is a structure that is the perfect manifestation of the application of waqf in the health of society, and by adding the sanctity of Ashura culture to it, it has found a special place in Islamic culture and has formed a triple combination of the manifestation of waqf, health and Imam Hussein. In this article, an attempt is made to explain this holy composition. The main question of this article is how the Sangabs have established the link between Hosseini's culture and the health of the society. Our special discussion in this article is the introduction of Sangabs and since Sangab, by representing the Karbala incident, is placed in the high class of Shiite art and the city of Isfahan, as the capital of Shia government of the Safavid religion, is a clear manifestation of the emergence of Sangabs, specifically the historical Sangabs of Isfahan are discussed. The purpose of this research is to represent and revive the good tradition of waqf of clean water in this land and this article is written with library method and field studies. About the background of this research, it should be said that its topic and approach are completely new, but about the Sangabs of Isfahan, specifically, the exquisite work of the Treasure of Isfahan Historical Monuments written by Dr. Lotfollah Honarfar and the valuable book of Saqakhanes and Sangabs of Isfahan written by Mansour Dadmehr and the article on Sangabs of Isfahan is sacred Shiite art written by Efat Al-Sadat Afzal Toosi and Nasim Mani can be a guide".

Key words: Waqf, Water, Health, Sangab, Martyrs of Karbala.

*. Master's degree in the history of Islamic culture and civilization.
s.hajjarpoor.1364@gmail.com

***. Associate Professor of the Department of History, University of Sistan and Baluchistan.
aghili@lihu.usb.ac.ir

مياه الشرب العامة ظاهرة للثقافة الحسينية في الأوقاف الصحية دراسة حالة مياه الشرب العامة في مدينة أصفهان

سمانه حجارپور خلیج *
سید احمد عقیلی **

خلاصة

إن الجمع بين الوقف و الصحة موضوع له تاريخ قديم في إيران الإسلامية و كان محط اهتمام غالبية المجتمع منذ القدم. (صخرة الماء) او مياه الشرب العامة هو بناء يمثل المظهر الأمثل لتطبيق الوقف في صحة المجتمع، و بإضافة قدسية ثقافة عاشوراء إليه فقد وجد مكانة خاصة في الثقافة الإسلامية و شكلت هذه الظواهر الثلاثة ظهور الوقف و الصحة و الإمام الحسين عليه السلام. وفي هذا المقال محاولة لشرح هذه الظواهر المقدسة.

السؤال الرئيسي في هذا المقال هو كيف شكلت مياه الشرب العامة الرابط بين ثقافة الامام الحسين عليه السلام و صحة المجتمع. و ناقشنا الخاصة في هذا المقال هي تعريف هذه الاماكن لشرب المياه، و بما أنها تمثل حدث كربلاء، فإنها توضح الفن الشيعي الرفيع، و مدينة أصفهان عاصمة لحكومة الشيعة الصفويين فهي المظهر الواضح لهذه (صخرة الماء)، و قد تناولنا على وجه التحديد (صخور الماء) التاريخية في أصفهان. الغرض من هذا البحث هو تمثيل و إحياء التقليد الجيد للتبرع بالمياه النظيفة في هذه الأرض، و قد تمت كتابة هذا المقال بالطريقة المكتبية و الدراسات الميدانية. فيما يتعلق بخلفية هذا البحث، ينبغي القول أن الموضوع و منهجه جديان تماماً، و لكن فيما يتعلق (بصخور الماء) في أصفهان، على وجه الخصوص هو العمل الرائع لكنز الآثار التاريخية في أصفهان من تأليف الدكتور لطف الله هنر فر و يمكن أن يكون كتاب (سقاخانه ها و سنگابهائى اصفهان) اماكن السقاية و صخور الماء من تأليف منصور دادمهر و مقالة (سنگاب های اصفهان هنر قدسی شیعه)، صخور الماء الفن المقدس الشيعي بقلم عفت السادات أفضل الطوسي و نسيم ماني.

الكلمات المفتاحية: الوقف، المياه، الصحة، صخرة الماء، شهداء كربلاء

* ماجستير في تاريخ الثقافة والحضارة الإسلامية

s.hajjarpoor.1364@gmail.com

** أستاذ مشارك في قسم التاريخ، جامعة سيستان و بلوشستان

aghili@lihu.usb.ac.ir

سنگاب، تجلی گاه فرهنگ حسینی در موقوفات سلامت (مطالعه موردی سنگاب‌های شهر اصفهان)

سمانه حجارپور خلج*
سید احمد عقیلی**

چکیده:

تلفیق وقف و سلامت، موضوعی است که سابقه‌ای کهن در ایران اسلامی دارد و از روزگاران گذشته مورد توجه اکثریت جامعه بوده است. سنگاب، سازه‌ای است که نمود کامل کاربرد وقف در سلامت جامعه بوده و با افزودن تقدس فرهنگ عاشورایی بر آن، جایگاهی ویژه در فرهنگ اسلامی یافته و ترکیب سه گانه‌ای از تجلی وقف، سلامت و امام حسین علیه السلام را تشکیل داده است. در این مقاله سعی بر آن است که به تشریح این ترکیب مقدس پرداخته شود. پرسش اصلی این مقاله آن است که سنگاب‌ها چگونه پیوند فرهنگ حسینی علیه السلام با سلامت جامعه را برقرار کرده‌اند؟ بحث ویژه‌ی ما در این مقاله، معرفی سنگاب‌هاست و از آن‌جا که سنگاب با بازنمایی واقعه کربلا، در طبقه هنر والای شیعه قرار می‌گیرد و شهر اصفهان به عنوان پایتخت حکومت شیعه مذهب صفویه، نمود بارز بروز سنگاب‌هاست، به‌طور خاص به سنگاب‌های تاریخی اصفهان پرداخته می‌شود. هدف از این تحقیق، بازنمایی و احیای سنت نیکوی وقف آب سالم در این سرزمین است و این مقاله با روش کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی نگاشته شده است. درباره پیشینه این پژوهش باید گفت که موضوع و رویکرد آن کاملاً جدید است ولی در مورد سنگاب‌های اصفهان، به‌طور خاص، اثر نفیس گنجینه آثار تاریخی اصفهان تألیف دکتر لطف الله هنرفر و کتاب ارزشمند سقاخانه‌ها و سنگاب‌های اصفهان تألیف منصور دادمهر و مقاله سنگاب‌های اصفهان هنر قدسی شیعه نوشته عفت‌السادات افضل طوسی و نسیم مانی، می‌تواند راهگشا باشد.

واژگان کلیدی: وقف، آب، سلامت، سنگاب، شهدای کربلا

۱. کارشناس ارشد تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی s.hajjarpoor@1364@gmail.com
۲. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان aghili@lihu.usb.ac.ir

مقدمه

عنصر آب به‌عنوان یکی از عناصر اصلی هستی، از دیرباز مورد توجه سرزمین ایران و به‌ویژه ساکنان شهرهای کم آب بوده است. پس از ورود اسلام به ایران نیز بر مبنای سفارشاتى که در دین مبین اسلام درباره‌ی آب و پاکیزگی آن مطرح بود و به مصداق آیه «و جعلنا من الماء کل شیء حیا» این عنصر حیاتی، همچنان ارزش خود را حفظ نمود و پس از راه یافتن مذهب تشیع و اعتقاد به این که آب مهریه حضرت زهرا است و این که در حادثه کربلا زنان و کودکان را تشنه نگه داشتند و مردان بی بدیل آن روزگار و امام سوم شیعیان را با لب تشنه شهید کردند، آب در میان ایرانیان قداستی دیگر یافت و هر یک تلاش می‌کردند تا آب را پاک و پاکیزه نگاه دارند و به درستی تقسیم نمایند. در این بین، با ورود و گسترش سنت اعلای وقف در ایران، بسیاری از افراد تصمیم گرفتند که این رکن اصلی حیات را، به صورت پاک و گوارا به دست مردم برسانند تا مردم نیز با یاد کردن لب‌های تشنه سالار شهیدان، رفع عطش روح و جان نمایند. برای همین بسیاری از خیران این دیار کهن، به ساختن آب انبارها، سقاخانه‌ها و سنگاب‌ها روی آوردند.

۱. هنر وقف کردن و واقف بودن

سنت زیبای وقف کردن، بر خلاف ظاهر ساده و بی‌پیرایش آن، از پیچیدگی خاصی در ابعاد مختلف تاریخی، فقهی، سیاسی و اجتماعی برخوردار است^۱ و جالب این جاست که همین پیچیدگی تنها از درون دل‌های ساده و زلال جاری می‌شود و از این روست که می‌توان گفت وقف کردن یک هنر تام و کامل است. از آن جایی که در روایات آمده که مؤمن، زیرک است، پس واقف نیز باید هوشیار باشد و سرمایه خود را در جایی وقف کند که هم اجر مادی داشته باشد و هم معنوی و به مصداق آیه «ربنا آتنا فی الدنیا حسنة و فی الآخرة حسنة» هم مفید دنیای مردم باشد و هم به صلاح آخرتشان و در یک کلام وقف باید هنرمندانه باشد. یکی از جاهایی که وقف واقف، هم ثمره دنیوی داشت و هم اخروی، وقف سنگاب‌ها بود که تا سالیان متمادی مردم از آب گوارای آن می نوشیدند و بر حسین و یارانش درود می‌فرستادند. در واقع سنگاب‌ها همانند یک تابلو یا یک لوح برجسته، در انظار عموم قرار می‌گرفتند و فرهنگ عاشورایی و وقف را زنده نگاه می‌داشتند.

۱. برای اطلاعات بیشتر ر.ک مجموعه ۴جلدی همایش بین المللی وقف و تمدن اسلامی (آبان ۱۳۸۷)، تهران: انتشارات اسوه

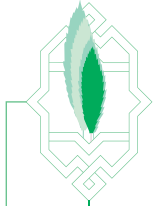
۲. وقف سنگاب‌ها

به جز سنگاب‌های بسیار قدیمی موجود در ایران، که نشانگر اهمیت آب از دیرباز و از روزگار باستان بوده‌است و حتی نمونه‌ای از آن در سر در ورودی تخت جمشید همچنان موجود است،^۱ بهنام، فروردین، ۱۳۴۳: ۵-۶) قدیمی‌ترین سنگاب موجود در ایران اسلامی، سنگاب خوارزمشاهی است که از سنگ یکدست سیاه ساخته شده است و اکنون در موزه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود. گفته شده این سنگاب در قرن هفتم هجری و به دستور سلطان محمد خوارزمشاه، برای زوار امام رضا ساخته و در صحن ایوان طلای حضرت و به‌عنوان سقاخانه قرار گرفته بوده‌است. بر روی دیواره این سنگاب، نام سفارش دهنده، محمد بن حیدر الموسوی ذکر شده و سپس نام سلطان محمد خوارزمشاه و وزیرش محمد بن مسعود آمده است. پس به‌طور قطع، این سنگاب وقف آستان مطهر رضوی بوده که پس از گذشت زمان و ایجاد سقاخانه‌ها، کاربرد خود را از دست داده و به صورت یک یادبود تاریخی در موزه آستان نگهداری می‌شود. (کفیلی، ۱۳۸۲: ۵۳-۶۰) سنگاب‌های بسیار معروف و مجلی نیز از افراد دیگر در ایران اسلامی وقف شده است که برای مثال سنگاب‌های امامزاده اسماعیل در قزوین، سنگاب مسجد جامع همدان و سنگاب نفیس مسجد جامع عتیق شیراز^۲ موجود است. آن چه که مشخص است، ارتباط تگاتنگ وقف و سنگاب‌هاست یعنی تمام سنگاب‌ها وقف بوده‌اند و در اکثر آن‌ها نام واقف بر روی بدنه حک شده‌است.

۳. سنگاب و محل وقف آن

شیعه به تبعیت از سیره رسول خاتم و سلوک اهل بیت بنیان‌گذار زیباترین مکان‌ها و بناهای عبادی و مذهبی گردید و این بناها جدای از وجهه مذهبی، از جهت جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی و نیز سلامت اجتماعی حائز اهمیت گردیدند.^۲ هنگامی که این بناها مزین به‌عنوان وقف می‌گردند جلوه‌ای دیگر می‌یابند و تلفیق هنر و وقف به جنبه‌های مذهبی یک بنا سمت و سویی دگر می‌بخشد. اکثر سنگاب‌ها، به جز آن‌هایی که برای مکان‌های عام‌المنفعه مانند بازار و چارسوق (چهارسوق) و حمام وقف می‌گردیدند، در مکان‌های مذهبی مانند مساجد و امامزاده‌ها و اماکن مقدس تعبیه می‌شدند.

۱. ر.ک مخلص، محمد علی (پاییز ۱۳۹۶)، پژوهشی در تاریخ و قدمت سنگاب تاریخی مسجد جامع عتیق شیراز، نشریه هنر و معماری، شماره ۷۸، صفحات ۸۹-۹۸.
۲. برای آشنایی بیشتر با قداست بناهای مذهبی ر.ک عنصری، جابر (پاییز ۱۳۸۳)، تأثیر تشیع بر ابنیه اماکن زیارتگاه‌های مذهبی ایران، نشریه شیعه‌شناسی، ش ۷، صفحات ۱۲۱-۱۴۶.

۴. اهداف بانیان سنگاب ها

سنگاب‌ها گاه توسط افراد معروف و گاه توسط افراد غیر مشهور وقف و ساخته می‌شد و از نظر تزئینات و سادگی با هم تفاوت داشت ولی آن چه که مسلم است، هدف بانیان سنگاب‌ها، تهیه آب سالم و گوارا و قابل شرب برای مردم تشنه لبی بود که دسترسی و تهیه آب نوشیدنی برایشان دشوار بود و این قطعاً با نیت یاد کردن از لب‌های تشنه امام حسین و شهدای کربلا و گفتن ذکر یا حسین و لعنت بر یزیدیان بنا می‌شد تا ثواب دنیوی و اخروی را با هم داشته باشد. با نگاهی گذرا به نمونه‌های سنگابی که در ادامه خواهد آمد، این مطلب روشن خواهد شد.

۵. سنگاب چیست؟

سنگاب متشکل از دو واژه سنگ و آب، سنگ بزرگی بود که در آن آب پاکیزه برای آشامیدن و وضو گرفتن ریخته می‌شد و بیشتر در اماکن مذهبی و مساجد قرار می‌گرفت و به آن قدح سنگی، حوض و جام نیز گفته می‌شد. جنس سنگاب‌ها از سنگ‌های معدنی و بیشتر از یشم، مرمر و سنگ آهک بود. (دادمهر: ۱۳۷۸: ۱۰۸). سنگاب از دو قسمت اصلی سنگ و پایه تشکیل شده‌است و بسته به سلیقه سازنده و واقف آن، ممکن است تزئیناتی به آن اضافه شده باشد. سنگاب‌ها بیشتر به صورت دایره و گاهاً به صورت مستطیل و چند ضلعی هستند. گاهی در لبه سنگاب تورفتگی‌هایی ایجاد می‌شد تا کاسه‌های مخصوص شرب را که معمولاً مزین با نام اهل بیت و آیات قرآن بود، در آن‌جا قرار دهند و به آن‌جا نگاه گفته می‌شد. بیشتر این کاسه‌ها از جنس فلز برنج و مس بود تا در شب نیز دیده شوند. تا جایی که نگارنده تحقیق کرده‌است، تعداد جامگاه‌ها بر روی لبه سنگاب‌ها، پنج عدد بوده که این نمی‌تواند بی ارتباط با مبحث حدیث کساء و خامس آل عبا باشد، جدای از این که در اکثر کاسه‌ها و جام‌ها، نماد پنج تن با نشان دادن تصویر یک دست با پنج انگشت و ذکر صلوات بر ایشان، چشم‌نوازی می‌کند. کتیبه‌های سنگاب‌ها به زبان فارسی و عربی و بیشتر شامل اشعاری در رثای امام حسین علیه السلام و صلوات بر چهارده معصوم و آیات قرآنی و نام واقف آن بوده است. (جعفری زند: ۱۳۷۷: ۸۳)

۶. سنگاب و سلامت مادی

سنگاب یک نمونه عالی وقف با پشتوانه فکری بالا برای تأمین سلامتی مردم بود. جدای از فراهم آوردن آب سالم و قابل شرب برای سنگابها، که خود در مناطق کم آب بسیار کار دشواری بود، سازه سنگاب به صورتی انجام می‌شد تا تمام شرایط بهداشت و سلامت جامعه را برای نوشیدن آب در نظر بگیرد. باید توجه داشت که سطح داخلی سنگ، برای مشخص بودن پاکیزگی آب، صیقلی و جلادار بود و تمامی تزیینات و کتیبه‌ها بیرون سنگ نقش می‌گردید. سنگ‌ها بر روی پایه قرار می‌گرفت تا دست کودکان به سادگی به آن نرسد و مانع آلودگی آب شود. همچنین اطراف پایه، پاشویه قرار داشت و سرریز آب در آن ریخته می‌شد و این به منظور حفظ بهداشت آب و آلوده نشدن آن، بود. در کف سنگاب هم سوراخی وجود داشت تا پس از مدتی آب سنگاب تخلیه و داخل آن به راحتی شستشو داده شود، به ویژه در زمان‌های خاصی که درون آن شربت ریخته می‌شد، این مسأله اهمیت بیشتری می‌یافت.^۱ در این میان، آنچه که جالب توجه است جنس سنگ‌هایی است که برای ساختن سنگاب در نظر گرفته می‌شد که نشانگر هوشمندی سنگ‌تراشان در گذشته است. همان‌طور که گفته شد، جنس سنگاب‌ها از سنگ یشم، مرمر و آهک بود. در ادامه برای تضمین درایت بانیان و حجاران سنگاب‌ها در حفظ سلامتی آب و مردم، به طور خلاصه به خواص این سه نوع سنگ پرداخته می‌شود:

خواص سنگ یشم: یشم یک "سنگ خواب" است که افکار منفی را دور کرده و ذهن را آرام می‌کند. سنگ یشم می‌تواند به داشتن پوستی تمیزتر، محکم‌تر و صاف‌تر کمک کند و امروزه به‌عنوان ماساژور از آن استفاده می‌شود. یشم، سنگ آرامش در میان طوفان است، عملکرد آن اعصاب را متعادل و ضربان قلب را تنظیم می‌کند. سنگ یشم برای استخوان‌ها و مفاصل مفید است و دارای یک ویژگی ترمیمی است که به هر دو سیستم سلولی و اسکلتی اجازه اتصال مجدد به خود را می‌دهد و به التیام دردها کمک می‌نماید. یشم همچنین یک تمیزکننده قدرتمند است که تصفیه بدن و اندام‌ها را افزایش داده و مایعات و نسبت‌های آن را در بدن متعادل کرده و مشکلات کلیه‌ها، طحال، معده و غدد آدرنالین را درمان می‌کند و سموم را از بین می‌برد. در واقع سنگ یشم برای درمان عفونت‌های باکتریایی و ویروسی، به کار می‌رود.^۲

۱. برای اطلاعات بیشتر درباره سنگاب‌ها رک نشریه دانشنامه جهان اسلام، ج ۲۴ (سکولاریسم - سنن) ۱۳۹۶، تهران صفحات ۸۲۵-۸۲۹

۲. برای اطلاعات بیشتر رک فهیمی، رضا (۱۳۹۹)، خواص سنگ‌ها و انگشترها، قم: نشر یمن.

خواص سنگ مرمر: سنگ مرمر بیماری‌های کلیوی و کبد و رسوبات آن‌ها را از بین می‌برد و به ویژه هنگامی که در آب قرار می‌گیرد، برای درمان استرس و آرامش بخشی و رفع اضطراب و بیماری‌های عصبی و روانی کاربرد دارد. سنگ مرمر همچنین لته‌ها را استحکام بخشیده و بیماری‌های دهان و دندان را رفع می‌کند و به بهبود وضعیت معده کمک می‌نماید!

(خواص سنگ آهک CaCO_3): سنگ آهک سرشار از کلسیم است و پس از ترکیب با آب، به کاهش آلودگی آب و حتی هوا نیز کمک می‌کند و برای تصفیه آب و استخرها بسیار اهمیت دارد. (com.www.ca-co3)

همان‌طور که ملاحظه گردید، تمامی سنگ‌های به کار رفته در سنگاب‌ها، جدای از خواص درمانی، در رفع سموم و میکروزدایی از آب هم نقش بسزایی داشته است و در واقع تمام تلاش بر این بوده که با استفاده از احسن امکانات موجود در آن زمان، آبی سالم و گوارا به دست مردم برسد و این که مردم از این آب برای نوشیدن استفاده می‌کرده‌اند یا برای وضو گرفتن، به هر حال تحت تأثیر این خواص قرار می‌گرفته‌اند. نکته بعدی قابل توجه، استفاده از کاسه‌های مسی و برنجی در کنار این سنگاب‌ها، برای شرب آب بوده است. امروزه خواص فلزات بر کسی پوشیده نیست. مس یک ماده مفید و ارزشمند است که برای بدن ضروری می‌باشد. مس به همراه آهن به بدن کمک می‌کند تا گلبول‌های قرمز خون ساخته شوند و به سالم نگهداشتن استخوان‌ها، عروق خون، اعصاب و سیستم ایمنی کمک می‌کند. کافی بودن مس در رژیم غذایی می‌تواند به پیشگیری از بیماری‌های قلب و عروق و استئوپورز (پوکی استخوان) کمک نماید. (www.pourateb.com) استفاده از فلز برنج نیز سبب افزایش قوای جسمی می‌شود و هموگلوبین خون را افزایش می‌دهد. فلز برنج خواص ضد میکروب دارد و در رفع بیماری‌های گوارشی مؤثر است. این فلز از ایجاد زخم‌های پوستی، اختلال در حواس بویایی و چشایی، اختلال دید و حتی تورم قرنیه ممانعت می‌کند. (www.sarachin.net) پس حتی در استفاده از کاسه‌های وقف سنگاب‌ها نیز حکمتی نهفته و در جهت ارتقای سلامتی جامعه، بی‌تأثیر نبوده است.

۱. برای اطلاعات بیشتر رک رضائیان عطار، مسعود (۱۳۷۷)، خواص سحری و درمانی سنگ‌ها، تهران: نشر ادبستان.

۷. سنگاب و سلامت معنوی

امروزه به سلامت معنوی نیز توجه بسیاری شده است و بهداشت روح و روان نیز به اندازه بهداشت و سلامت جسم، حائز اهمیت می‌باشد. وضو گرفتن علاوه بر طهارت ظاهر، سبب آرامش درونی افراد می‌شود و این از نظر مذهبی و علمی پذیرفته شده است. فرای از این موضوع، همان‌طور که می‌دانید، صرف نوشیدن آب به آرامش اعصاب و روان کمک می‌کند، حال اگر همراه با نمادهای مذهبی هم باشد، مسلماً تأثیر بیشتری می‌یابد. هنگامی که یک نفر از سنگاب آب می‌نوشید، به یاد لب‌های تشنه شهدای کربلا، یا حسین می‌گفت و روح و جان خود را با ذکر این نام شریف، صیقل می‌داد و از آن جایی که اکثر سنگاب‌ها در اماکن مقدس تعبیه شده بودند، آرامش فضای معنوی موجود نیز بر این تأثیر می‌افزود. جدای از این مباحث، امروزه تأثیر کلام بر آب به اثبات رسیده است و قطعا نقر آیات و اسامی و اشعار مذهبی، که به خودی خود باعث تسکین قلب‌های افراد با ایمان است، بر بدنه سنگاب‌ها و کاسه‌ها و ظروف شرب آن، در سلامت روانی جامعه، بی‌تأثیر نبوده و وضو ساختن یا نوشیدن یک جرعه آب، درنگی معنوی در میان هیاهوهای مادی بوده است. از سوی دیگر شواهدی وجود دارد که گاهاً در کنار سنگاب‌ها، مراسم عزاداری برای سیدالشهدا انجام می‌شده و با آب یا شربت سنگاب از مردم پذیرایی می‌نمودند (عباسی، ۱۳۸۷: ۳۰۰) که تأثیر این موضوع بر سلامت معنوی جامعه، دیگر نیازی به توضیح ندارد.

۸. تجلی هنر و مذهب حکومت صفوی در ساختن سنگاب

نصب و وقف سنگاب‌ها از دوره حکومت شیعه مذهب صفوی (۹۰۷-۱۱۴۸ هجری قمری)، نمود بارزی یافت و این به دلیل اهتمام پادشاهان و حکام صفوی در احیای نمادها و سنن مذهب شیعه بود. حکومت صفوی اولین حکومت قدرتمند شیعه دوازده امامی در ایران بود که سال‌ها پس از حکومت پراکنده شیعه آل بویه، تشکیل شده بود و شیعیان پس از گذشت چندین صده از ظهور اسلام در ایران، مجال ظهور و بروز یافته بودند. در این راستا حکومت صفوی نیز حامی آنان گردید و هنر شیعی به بهترین وجه نمود یافت. یادآوری حادثه کربلا و آرام گرفتن دل محبان حسین و یارانش با یاد کردن از لب‌های تشنه‌ی ایشان، سبب شد تا بسیاری از افراد عادی و برجسته، به احداث و وقف سنگاب‌ها روی بیاورند تا مردم با نوشیدن آب گوارا و سالم، هم‌جان تشنه خود را سیراب سازند

و هم به احیای شعائر دینی بپردازند. در واقع نصب سنگاب در مساجد و اماکن مقدسه، از دوره صفوی در ایران رایج شده است و یقیناً با عقاید و مذهب مردم آن دوران، ارتباط مستقیم دارد. (هنرفر، ۱۳۴۵: ۱۶-۲۰) با توجه به این که نمود این هنر در عصر صفویه بوده و پایتخت و مرکز حکومت صفویان در اصفهان قرار داشته است، ساخت سنگاب در اصفهان شکوه دیگری یافته است. وجود سنگاب‌های متعدد و نفیس در شهر اصفهان، سبب شد تا به معرفی برخی از این آثار ارزشمند بپردازم.

اصفهان جلوه‌گاه وقف و سنگاب

شهر اصفهان در مقایسه با دیگر شهرهای ایران، دارای موقوفات بسیاری است که مسئولیت حفظ و نگداشت آن‌ها را دشوارتر می‌کند. پیشینه وقف در اصفهان، قدمت زیادی دارد و و طبق اسناد، به قرن چهارم هجری باز می‌گردد، اما دوران اعتلای این سنت مقدس، به عصر صفوی و قرون ده و یازده هجری تعلق دارد. یکی از موقوفات نمادین اصفهان، سنگاب‌ها هستند. ساخت سنگاب‌ها در اصفهان از دوران حکومت شاه صفی اول آغاز می‌شود و تا دوران حکومت قاجار (۱۲۰۹-۱۳۳۹ هجری قمری) ادامه می‌یابد اما آن چه که مشخص است، سنگاب‌های عصر صفوی، همانند دیگر هنرهای عصر صفویه، از زیبایی و شکوه بیشتری برخوردار است و سنگاب‌های دوران قاجار، سادگی بیشتری دارد. باید توجه داشت که سنگاب‌های اصفهان بسیار متعدد هستند و در این مقاله سعی بر آن است که سنگاب‌هایی که دارای کتیبه یا هنری خاص هستند، معرفی گردند. در ادامه با سنگاب‌های شاخص شهر اصفهان آشنا می‌شویم:

۸-۱. سنگاب‌های مسجد امام

مسجد امام اصفهان، شاهکار هنری عصر صفویه، در میدان امام اصفهان قرار دارد. این مسجد هفت سنگاب دارد که دو تای آن‌ها از نظر زیبایی، برجسته‌ترند. سنگاب‌های مسجد امام در درون دالان‌ها قرار گرفته که همین سبب افزایش سلامت و پاکیزگی آب می‌شده و چون در مرکز جریان باد خنک قرار داشته، همواره آب آن خنک و گوارا بوده است. سنگاب ورودی مسجد، از سنگ یشم و بر پایه‌ای هشت ضلعی قرار گرفته و حجاری‌های گل و بته اسلیمی برجسته آن، شاهکار هنر سنگتراشی است. این سنگاب مربوط به دوران شاه عباس اول صفوی است.

۱. برای اطلاعات بیشتر ر.ک خسروی، محمد علی (۱۳۹۵) اصفهان آینه وقف و هنر، تهران: انتشارات اطلاعات

سنگاب چهلستون غربی مسجد نیز از سنگ یشم و بر پایه‌ای هشت ضلعی قرار گرفته و علاوه بر حجاری‌های بی نظیر اسلیمی، دارای اشعاری به خط نستعلیق است. ابیات این شعر [چون به فرمان سلیمان شاه جهان، آنکه باشد فلکش از مه نو حلقه به گوش ... گشت در مسجد شاه این قدح آب تمام، که زهم چشمی او جام آمد به خروش... چون به یاد شهدا آبخوری می‌گوید، لب باز قدح او که به جان بادت نوش، فکر سامی پی تاریخ به هر سو می‌گشت، گفتمش زمزمی از کعبه ثانی زده جوش] نشانگر این است این سنگاب به دستور شاه سلیمان صفوی، در سال ۱۰۹۵ هجری و به یاد شهدای کربلا ساخته شده و نام شاعر آن، سامی بوده است.

سنگاب چهلستون شرقی مسجد از جنس سنگ آهک رگه‌دار است و بر پایه‌ای هشت ضلعی قرار گرفته است.

سنگاب چهارم در زیر گنبد شرقی مسجد قرار دارد و جنس آن از مرمر یکدست صیقلی است و بر پایه‌ای چهارگوش قرار دارد و دو طرف آن پاشویه قرار گرفته است تا آب‌های اضافی درون آن ریخته شود.

سنگاب پنجم در زیر گنبد غربی مسجد و در قرینه سنگاب گنبد شرقی قرار گرفته و آن هم از مرمر یکدست صیقلی و بر پایه‌ای چهارگوش است.

سنگاب بعدی در دالان جنوب غربی مسجد، بر یک گلو و یک پایه هشت ضلعی قرار دارد و روی آن جمله‌ی [وقف حضرت امام حسین کرد این حوض را هر که طمع کند بلعنت خدا گرفتار شود سنه ۱۹۰۱] حک شده است که حجار تاریخ ۱۰۹۱ را به اشتباه ۱۹۰۱ حک کرده است.

آخرین سنگاب مسجد امام با طرحی ساده، در انتهای شرقی مدخل اصلی مسجد قرار گرفته و روی آن لبه‌هایی مخصوص کاسه‌های آب وجود دارد و پایه آن مدور است.

۸-۲. سنگاب‌های امامزاده اسماعیل

امامزاده اسماعیل از امامزادگان صحیح النسب و از نوادگان امام حسن مجتبی‌ی ۷ است. این امامزاده در خیابان هاتف اصفهان قرار دارد و درب ورودی آن در چهارسوقی با گنبد آجری باز می‌شود و به طور کلی دارای مجموعه نفیسی از آثار تاریخی است. صحن امامزاده اسماعیل دارای دو سنگاب نفیس است. سنگاب شرقی که بر پایه‌ای چهارگوش قرار گرفته و دارای چندین نوار حجاری شده‌است که نوار بالایی شامل صلوات بر چهارده معصوم

به خط ثلث برجسته است و نوارهای پایینی شامل نقوش اسلیمی و کنگره‌های برجسته و زیباست. بر بدنه سنگاب وقفنامه‌ای با این مضمون به چشم می‌خورد [وقف نمود بر آستانه حضرت امامزاده اسماعیل این حوض را حاجیه شاهمر بنت حاج میرزا علی جزی برخورداری سنه ۱۰۴۹] پس این سنگاب توسط یک خانم و در عصر شاه صفی وقف شده است. سنگاب غربی که بلندتر از سنگاب شرقی است و سنگپایه‌ای همانند آن دارد. این سنگاب نیز دارای نوارهایی حجاری شده است که نوار بالایی شامل صلوات بر چهارده معصوم به خط ثلث برجسته است. نقوش کنگره‌ای آن نیز همانند سنگاب شرقی است و نقوش اسلیمی چشم نوازی دارد. بر لبه این سنگاب، جای پنج دایره وجود دارد که همان جامگه هستند و کاسه‌های آبخوری روی آن قرار می‌گرفته است.

۳-۸. سنگاب‌های مسجد جامع

مسجد جامع اصفهان که در گذشته به مسجد عتیق معروف بوده است، جزء اولین مساجدی است که پس از ورود اسلام به اصفهان، در این شهر ساخته شده و حتی مافروخی در قرن پنجم هجری، از شکوه آن و برپایی مجالس علمی در آن سخن گفته است. (مافروخی اصفهان، ۱۳۸۵: ۸۹-۹۰) این مسجد در گذر تاریخ و دوران حکومت پادشاهان مختلف، همواره مورد توجه حکام و مردم بوده و فراز و فرودهای بسیاری در ادوار مختلف تاریخی داشته است. این مجموعه تاریخی، مذهبی، هنری و فرهنگی ارزشمند، دارای چهار سنگاب است:

سنگاب اول در ایوان درویش قرار دارد و این سنگاب از کنار آرامگاه مجلسی، به این محل آورده شده است. متأسفانه بخشی از این سنگاب از بین رفته و بخش‌هایی از صلوات بر چهارده معصوم به خط ثلث بر روی آن باقی مانده است. در زیر این کتیبه اشعاری به خط نستعلیق حجاری شده که تنها سه مصرع آن باقی‌مانده [کرد وقف شاه مظلومان حسین ابن علی، هر که نوشد آب گوید لعن بر ابن زیاد، شد تمام این جام در عصر شه ایران صفی...] از همین سه مصرع مشخص می‌شود که این سنگاب مربوط به دوران حکومت شاه صفی صفوی (۱۰۳۸-۱۰۵۵ قمری) است. نقوش اسلیمی این سنگاب تا حد زیادی از بین رفته و پایه‌ی چهارگوش آن نیز آسیب دیده است.

سنگاب دوم در ایوان صاحب قرار دارد و بسیار زیبا و ساده و بر پایه‌ای هرمی چهارگوش و پله‌دار است و روی لبه آن پنج جامگه قرار دارد. کتیبه بالایی سنگاب، شامل صلوات بر

۱. برای اطلاعات بیشتر، رک: ریاحی، محمد حسین (۱۳۸۵). ره آورد ایام: مجموعه مقالات اصفهان‌شناسی، اصفهان: نشر سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان؛ اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی.

چهارده معصوم به خط ثلث برجسته است و زیر آن دارای طرح‌های کنگره‌دار و سپس سنگ ساده است و کتیبه وقف‌نامه آن تا حدی ناخوانا شده است [وقف شرعی نمود توفیق... استاد امین ولد اسماعیل... فی ۱۱۰۲] پس این سنگاب مربوط به دوران شاه سلیمان صفوی است.

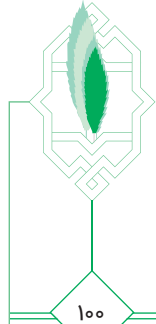
دو سنگاب دیگر مسجد جامع، از سنگ ساده وبدون نقش و کوچک‌تر از دو سنگاب اول هستند و پایه‌های آن‌ها نیز چهارگوش هرمی پله دار است.

۸-۴. سنگاب‌های مدرسه چهارباغ

مدرسه چهارباغ اصفهان که به نام‌های مدرسه سلطانی و مدرسه مادرشاه نیز معروف بوده، همچنان فعال است و اکنون با عنوان مدرسه علمیه امام صادق (ع) فعالیت می‌کند. این مدرسه در دوره شاه سلطان حسین، آخرین پادشاه صفوی برای تدریس و تعلیم علوم دینی، بنا گردید و آخرین بنای باشکوه عصر صفویه است. (ریاحی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳۵-۱۳۶) از همان ابتدا موقوفات بسیاری برای این مدرسه در نظر گرفته شد و شاید یکی از علل تداوم باشکوه این مکان، همین موضوع است. مدرسه چهارباغ دارای دو سنگاب است: یکی در مدخل ورودی مدرسه که از جنس سنگ پارسی است و بر پایه‌ای چهارگوش قرار گرفته است. بالای آن کتیبه صلوات بر چهارده معصوم با خط ثلث برجسته قرار دارد و در پایین سنگاب با خط نستعلیق برجسته، نام خوشنویس [محمد مهدی الحسینی]، سنگ‌تراش [محمدطاهر] و سال ساخت [۱۱۱۰ قمری] آمده است. سنگاب دوم در صحن مدرسه و روبروی ایوان جنوبی و بر پایه‌ای یکپارچه قرار گرفته که بسیار ساده است و دارای کتیبه‌ای به خط نستعلیق برجسته با این مضمون است: [وقف حضرت حسین صلوات الله و سلامه علیه نمود این سنگاب را حاجی ابوالحسن اردکانی فی شوال المکرم سنه تسعین و الف] از سال ساخت سنگاب که مربوط به سال ۱۰۹۰ قمری است، مشخص می‌شود که سنگاب در محل دیگری قرار داشته و پس از ساخت مدرسه، به این مکان منتقل شده است.

۸-۵. سنگاب‌های مسجد حکیم

مسجد حکیم، در انتهای بازار رنگرزان اصفهان قرار دارد. این مسجد توسط طبیب شاه عباس دوم صفوی، مشهور به حکیم محمد داوود، بر روی ویرانه‌های مسجد جامع جورجیر یا مسجد صاحب بن عباد از قرن چهارم هجری، بنا گردید. (ریاحی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۷) این مسجد دارای دو سنگاب است: یکی در روبروی درب شمالی شبستان که پایه کوتاهی

دارد و بر سنگفرش چهارگوش وسیعی قرار گرفته و احتمالاً بزرگ‌ترین سنگاب شهر اصفهان است. این سنگاب با خطوط مدور از بالا به پایین تزیین و حجاری شده است و از همین رو، لبه سنگاب بصورت چین چین و نیمگردی‌های متعدد است. سنگاب در محل تلاقی بادهای خنک قرار دارد و همین آب داخل آن را مطبوع می‌ساخته است. متأسفانه این سنگاب عظیم، کتیبه‌ای ندارد. سنگاب دوم در میان حیاط مسجد واقع شده و بدون تزئینات است. کتیبه ساده این سنگاب به خط برجسته شامل عبارت [وقف حضرت امام حسین نمود حاتم فی سنه ۱۲۱۴] می‌باشد که مربوط به دوره حکومت فتحعلی شاه قاجار است.

۸-۶. سنگاب تالار تیموری

تالار تیموری که اکنون موزه علوم طبیعی اصفهان شده است، دارای سنگابی زیبا با کتیبه‌ای به خط نستعلیق به این شرح است: [یافت توفیق ز رب متعال باغبان شه دارین کمال، کرده آراسته جامی ز رخام، که شود بهره ور از کوثر و جام، تا خورد آب از او تشنه لبی، گردد آمرزش او را سببی، باغبان گشت سینه جام کمال، چون شد از آب بقا ملامال ۱۰۵۶] در کتیبه مشخص است که جنس سنگاب از سنگ رخام یا مرمر است و نام واقف، کمال است و نام سنگاب را جام کمال نهاده است. این سنگاب مربوط به دوران حکومت شاه عباس دوم صفوی است.

۸-۷. سنگاب کلیسای وانک

شاید جالب‌ترین بخش سنگاب‌ها، سنگاب‌های موجود در کلیساهای منطقه جلفای اصفهان باشد که مسیحیان با تأثیرپذیری از آداب و سنن مسلمانان، سنگاب‌هایی را وقف کلیساهای خود می‌کرده‌اند تا مردم با نوشیدن آب از آن‌ها، سبب آمرزش درگذشتگان خود شوند. گفته شده که مسیحیان از دیرباز تا کنون در اطراف این سنگاب‌ها شمع روشن می‌کنند تا به حوائج خود دست یابند. یکی از سنگاب‌های برجسته این کلیساها، سنگاب کلیسای وانک است که دارای نقش کنگره‌هایی ایستاده و خوابیده و چند نقش کاج و بته جقه است و کتیبه‌ای به زبان ارمنی دارد که مضمون آن چنین است: [این سنگاب یادگار آودیک فرزند بونیات است به تاریخ ۱۱۱۶] سال ۱۱۱۶ ارمنی و برابر با ۱۶۶۷ میلادی و ۱۰۷۷ هجری قمری می‌باشد. پس این سنگاب در دوران حکومت شاه عباس دوم یا پسرش شاه صفی دوم صفوی، احداث شده است.

۸-۸. سنگاب مسجد رحیم خان

مسجد رحیم خان توسط آقا میر سید حسن مدرس میر محمد صادقی، در خیابان خوش یا خشک (خیابان شاه سابق و طالقانی کنونی) بنا گردید و پس از فوت ایشان تا سال ۱۳۰۴ قمری، یعنی دوران سلطنت ناصرالدین شاه قاجار، توسط سه برادر به نام‌های محمد رحیم خان بیگلربیگی، محمد کریم خان وکیل‌الرعیاء و محمد حسین خان امین‌الرعیاء، تکمیل گردید و بعدها نیز توسط خیرین، تزییناتی به آن افزوده شد. (مهدوی، ۱۳۸۷: ۱۶۸) سنگاب مسجد رحیم خان در ایوان جنوبی مسجد قرار گرفته و کتیبه‌ای به خط نستعلیق به همراه اشعاری در لوحه‌های خود به این شرح دارد: [وقف جناب سیدالشهدا علیه السلام نمود عالجاه آقا میرزا اسدالله ولد حاجی ابوالقاسم بجهت مسجد مرحوم رحیم خان بیگلربیگی اصفهان ۱۲۹۹] [از عنایات کردگار رحیم، یافت توفیق این ثواب عظیم، اسدالله دبیر نیکو خو، که ورا حسن خلق طبع کریم، از برای حسین تشنه جگر، سنگ آبی چو کوثر و تسنیم، وقف بنمود بهر تشنه لبان، بی ریا از خلوص قلب و صمیم، دل آن سنگ را نمود چو آب، تا که بر تشنگان دهد تعلیم، لعن بر قاتل حسین کنند، بعد ذکر تحیت و تسلیم، بهر تاریخ او بهاء می‌گفت، جام ده سنگ آب فوز عظیم ۱۲۹۹] بر قسمت دیگری از سنگاب آمده است [وحید عصر اسدالله با نژاد و گهر، که وقف کرده سر و جان به راه آل عبا، در این مکان خوش این سنگ آب را آورد، که شیعه آب بنوشد به یاد شاه شهید، طلب نمود ز خرم خجسته تاریخی، بگفت باد دو صد لعنت خدا به یزید ۱۲۹۹] در لوح دیگر این سنگاب آمده است [ز همت اسدالله راد مستوفی، که وقف کرده سر و جان به راه آل عبا، تمام گشت چو این سنگ آب جان‌آور، که خضر خورد از او جرعه و یافت بقا، گرفت روی دو تاریخ را و عنقا گفت، سلام و لب تشنگان کرب و بلا ۱۲۹۹] از تمامی این سنگ نوشته‌ها مشخص می‌شود که واقف اسدالله دبیر، مستوفی حکومتی و شخص مطرحی بوده و سه شاعر معروف اصفهان با تخلص‌های بهاء، خرم و عنقا برای این سنگاب ماده تاریخ سروده‌اند. این سنگاب مربوط به دوران حکومت ناصرالدین شاه قاجار است و شاید بتوان گفت در بین سنگاب‌ها، بیشترین سنگ نوشته شعری را داراست و از جهت ماده تاریخ بی‌نظیر است.

۸-۹. سنگاب‌های مسجد سید

مسجد سید به دستور سید محمد باقر شفتی از علمای بزرگ دوران سلطنت محمد شاه

قاجار بنا گردید. آرامگاه سید شفتی در گوشه شمال شرقی صحن مسجد قرار دارد و بسیار مجلل می‌باشد. این مسجد به نام مسجد سید شهرت یافته و در محله بیدآباد قرار دارد. (ریاحی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۶۲) در کنار آرامگاه سید شفتی، یک سنگاب قرار دارد که دارای کتیبه‌ای به خط نستعلیق و به این شرح است: [چو حاجی کاظم قاری بنا کرد، به توفیق شه لب تشنه سنگاب، خداوند جهان از روی رحمت، به رویش باز کرد از جنت ابواب، به یاد تشنگان کربلا شد، روان سیل سرشک از چشم احباب، حسین بن علی را یاد آرد، بنوشد هر که از وی جرعه‌ای آب، به لعنت یاد آرد آل سفیان، ز فرط تشنگی شد هر که سیراب، ضیاء شد بیدل و تاریخ بنوشت، که گردد تشنه‌ای از آب سیاب ۱۲۴۹]

در مدخل شمالی مسجد نیز یک سنگاب زیبا وجود دارد که بر خط بالای آن صلوات بر چهارده معصوم به خط زیبای نستعلیق نقش بسته است. طرح روی سنگاب به صورت نیم دایره‌های موج دار است و دور لبه آن را برای جلوگیری از تخریب، و شاید برای پاکیزه و سالم ماندن آب، با فلز برنج پوشانده‌اند. پایه آن با حجاری‌های اسلیمی، زیبا و منحصر به فرد شده است و کمتر نمونه‌ای مانند آن وجود دارد.

۸-۱۰. سنگاب مسجد سرخی

مسجد سرخی یا سفره چی که مسجدی کوچک و مربوط به عصر صفوی است، امروزه روبه روی سفارت فرانسه در اصفهان قرار دارد. سنگاب این مسجد مربوط به دوران شاه سلطان حسین صفوی است و کتیبه‌ای با این جمله دارد: [وقف حضرت امام حسین علیه السلام نمود استاد محمد شفیع خیاط بتاریخ شهر جمادی الاخر فی سنه ۱۱۱۷]

۸-۱۱. سنگاب‌های مسجد قطیبه

مسجد قطیبه در سال ۹۵۰ قمری و در زمان شاه طهماسب صفوی، توسط قطب‌الدین علی باب‌الدشتی و در خیابان خشک (خیابان آیت الله طالقانی فعلی) بنا گردید. (مهدوی، ۱۳۸۷: ۳۲۸) این مسجد دارای دو سنگاب است که یک از آن‌ها تقریباً معدوم گشته ولی سنگاب اصلی در میان حیاط مسجد همچنان پابرجاست. این سنگاب بر پایه‌ای چهارگوش قرار دارد و در نوار بالایی آن کتیبه‌ای با خط نستعلیق، دارای اشعاری است: [از ره احسان نمود وقف به دوران، دختر باقر ز ساکنین صفهان، وقف ابوالفضل کرده سنگ‌آبی، تا که شود سرفراز حضرت سبحان، هر که خورد آب خوشگوار نماید، لعن فراوان به قاتلان شهیدان، گفت فیوضی ز بهر تاریخش، غشز پس از هجرت ستوده دوران]

با توجه به این کتیبه، این سنگاب را یک خانم وقف کرده است ولی به دلیل نامشخص بودن مفهوم مصرع آخر، سال آن به درستی مشخص نیست، هر چند دکتر هنرفر سال آن را ۱۳۰۷ ضبط کرده است. (هنرفر، ۱۳۴۴: ۳۸۳)

۸-۱۲. سنگاب مسجد آقا میرزا محمد هاشم چهارسوقی

این مسجد منسوب به میرزا محمد هاشم فرزند زین العابدین خوانساری (متوفی ۱۳۱۸ق) است. وی از علمای بزرگ اصفهان بوده و در این مسجد، به تدریس و ترویج علوم دینی پرداخته است. ایشان در سفر به عتبات عالیات، در نجف اشرف وفات یافت و در وادی السلام مدفون گردید. (مهدوی، ۱۳۸۴: ۱۰۰۷-۱۰۰۸) این مسجد در چهارسوق شیرازی‌های اصفهان قرار دارد و سنگاب آن در کنار حوض آب قرار گرفته و اکنون به جای گلدان از آن استفاده می‌کنند. بالای این سنگاب، کتیبه‌ای به خط نستعلیق وجود دارد که روی آن چنین حجاری شده است [آب در کرب و بلا ای قوم بداختر نبود، یا حسین تشنه لب فرزند پیغمبر نبود، سلام الله علی الحسین لعنت الله علی قاتل الحسین وقف جناب اباعبدالله الحسین علیه السلام نمود طایف بیت الله الحرام حاجی فتح الله ابن مرحوم آقا عبدالرضا لر شیروانی فی شهر رمضان سنه ۱۲۸۰] از سال سنگاب مشخص است که در دوران حکومت ناصرالدین شاه قاجار وقف شده است.

۸-۱۳. سنگاب مسجد آقا میرزا محمد باقر چهارسوقی

این مسجد منسوب به محمد باقر چهارسوقی فرزند زین العابدین خوانساری (مدفون در تکیه مادرشازده تخت فولاد)، است. محمد باقر نویسنده کتاب روضات الجنات است و از همین رو به صاحب روضات معروف است و به این مسجد، مسجد صاحب روضات هم می‌گویند. (مهدوی، ۱۳۸۴: ۳۳۸-۳۳۹) این مسجد که در محله چارسوق شیرازی‌ها قرار گرفته دارای سنگابی است که کتیبه‌ای با خط نستعلیق به این وصف دارد: [وقف جناب اباعبدالله الحسین نمود حاجی فتح الله خلف مرحوم آقا عبدالرضا لر شیروانی که در مسجد چارسوق شیرازیها باشد، فی شهر محرم ۱۲۹۱] و در لوح دیگر آمده: [مگر به کربلا آب قیمت جان بود، که از عطش به فلک ناله اسیران بود سلام الله علی الحسین لعنت الله علی قاتل الحسین علیه السلام حجره حاجی حسین] همان‌طور که مشخص است، واقف سنگاب هر دو مسجد چارسوق، یک نفر بوده و به فاصله یازده سال، سنگابها را وقف نموده است..

۸-۱۴. سنگاب امامزاده هارون ولایت

امامزاده هارون بن موسی بن جعفر^۷ معروف به هارونیه یا هارون ولایت، در میدان امام علی^۷ اصفهان و رو به روی مسجد علی قرار دارد و بنای اولیه آن مربوط به دوران سلجوقیه است. میان ورودی امامزاده و صحن آن، دالان کوچکی وجود دارد که سنگابی از سنگ پارسی در آن قرار گرفته و کتیبه‌ای به خط نسخ برجسته دارد و شامل وقفنامه‌چند سنگاب می‌باشد: [وقف جناب سیدالشهدا نمود محمد حسین ابن مرحوم آقا مسیح این سنگ آبرای. بلعنت خدا گرفتار شود بیرون برنده بتاریخ شهر رمضان المبارک سنه ۱۲۶۱] این سنگاب متعلق به دوران حکومت محمد شاه قاجار است. گویا این مسأله که سنگاب‌ها قابل حمل بوده‌اند، همواره سبب نگرانی واقفان بوده و در وقنامه‌های خود ذکر می‌کرده‌اند که می‌باید کسی سنگاب را بردارد یا جابجا کند و این به نوعی برای مدیون کردن دیگران، به منظور نگهداری و مراقبت از سنگاب بوده است.

۸-۱۵. سنگاب مسجد علی اکبر حاجی رضا

این مسجد در خیابان عبدالرزاق کنونی واقع است و جدای از سقاخانه کوچکی که در مدخل ورودی دارد، یک سنگاب در کنار پله‌های ورودی مسجد و بر دو سنگ‌پایه چهارگوش قرار دارد که کتیبه کوچکی به خط نسخ به این شرح دارد: [وقف حضرت عباس علی نمود مال مسجد حاجی رضا سنه ۱۲۶۰]

۸-۱۶. سنگاب مسجد دروازه نو

این مسجد در بازار دروازه نو است و سنگاب این مسجد روبروی در ورودی قرار گرفته و کتیبه‌ای به خط نستعلیق دارد: [وقف شرعی نمود عالیجاه سعادت جایگاه آقا مشهدی کریم ولد مرحمت پناه و رضوان آرامگاه آقا محمد حسن اصفهانی این سنگاب را از جهت نذر حضرت ابی الفضل در مسجد جدید محله دروازه نو طمع کننده بلعنت خدا و نفرین رسول گرفتار باد فی سه شنبه ۱۷ ربیع الاول سنه ۱۳۱۵] همچنان که مشخص است، این سنگاب مربوط به دوران حکومت مظفرالدین شاه قاجار بوده است.

۸-۱۷. سنگاب مسجد حاج محمد جعفر

مسجد حاج محمد جعفر آباده‌ای، یک مسجد قاجاری است و در خیابان عبدالرزاق کنونی قرار دارد. این مسجد سنگابی کوچک با طراحی نیم دایره‌های برجسته و زیبا دارد. آن چه که این سنگاب را خاص کرده است، سنگ پایه زیبایی آن است که با حجاری طرح‌های نقش برجسته، مزین شده است.

۸-۱۸. سنگاب مسجد مصری

مسجد مصری در محله طوقچی اصفهان و در نزدیکی مقبره صاحب بن عباد قرار دارد. سنگاب آن در داخل مسجد قرار دارد و بر کتیبه آن به خط نستعلیق نوشته است: [هر که این سنگاب را از مسجد مصری بیرون ببرد بلعنت خدا و نفرین رسول گرفتار شود سینه ۱۲۴۳] و حجاری دو لوح دیگر آن چنین است: [بنگر بقای عمر که چون کشتی روان، استاده می‌نماید و چون باد می‌رود] این کتیبه مربوط به دوران سلطنت فتحعلی شاه قاجار می‌باشد.

۸-۱۹. سنگاب مسجد صفا

مسجد صفا در محله شهبهان بنا شده و سنگاب آن دارای اشعاری بدین شرح است: [وه ازین سنگ آب با صفوت، کز گهر کرد آبروی مزید(یا مظلوم) هر که یک جرعه آب خورد ازو، کرد صد بار لعن حق به یزید(یا شاه شهید)گفت پرتو بهر تاریخش، به صفا وقف شد به شاه شهید (یا اباعبدالله) فی سنه ۱۲۹۰] این سنگاب مربوط به دوران حکومت ناصرالدین شاه قاجار است.

۸-۲۰. سنگاب مسجد جارچی

مسجد جارچی، یک مسجد کوچک و قدیمی مربوط به دوران صفویه و در بازار بزرگ اصفهان قرار دارد. رو به روی در ورودی مسجد سنگابی قرار دارد که دور آن حک شده است: [وقف حضرت عباس علیه السلام نمودند ۱۲۶۷- حمل و نقل کننده بلعنت خدا گرفتار شود] این سنگاب مربوط به دوران حکومت ناصرالدین شاه قاجار است.

۸-۲۱. سنگاب‌های مسجد خان

مسجد خان در محله دارالبطیخ و خیابان احمدآباد کنونی اصفهان قرار دارد و دارای دو سنگاب است. روی یکی به خط نستعلیق برجسته نوشته است: [وقف شرعی نمود عالیشان استاد جواد حجار اصفهانی این سنگ آب را بر حضرت عباس علیه السلام و شرط شرعی نمود که از مسجد خان واقع در محله دارالبطیخ بیرون نبرند تخلف کننده بلعنت خدا گرفتار شود تحریرا فی شهر رمضان المبارک کتیبه حسین الحسینی ۱۳۰۵] سنگاب دوم مستطیلی شکل است و در دالان مسجد قرار دارد و کتیبه نستعلیق آن بدین شرح است: [نمود وقف حسین شه شهدا، قدیر این قدح آب از برای ثواب، کسی که نوش کند زین قدح دم آبی، هزار لعن کند بر یزید زشت مآب... کتبه محمد باقر الحسینی] متأسفانه

مصرع ماده تاریخ این سنگاب، ناخوانا گشته است ولی به هر حال هر دو سنگاب مربوط به دوران قاجار هستند.

۸-۲۲. سنگاب مدرسه صدر

این مدرسه یک مدرسه دینی است و در بازار بزرگ قرار دارد. کتیبه سنگاب آن به خط نستعلیق این گونه حجاری شده است: [می نوش آب و لعنت حق بر یزید کن، جان را فدای مرقد شاه شهید کن، وقف جناب اباعبدالله الحسین علیه السلام نمود حاجی محمد ابراهیم خلف مرحمت و غفران پناه میزا محمد بیک شیروانی فی سنه ۱۲۷۵ حمل و نقل کننده از مدرسه صدر بلعنت خدا گرفتار گردد مادامی که این مدرسه آباد است] این سنگاب مربوط به دوران ناصرالدین شاه است و نکته جالب آن شرط واقف برای عدم جابجایی سنگاب تا زمانی ست که مدرسه کاربرد دارد. لازم به ذکر است که این مدرسه هنوز برپا می باشد.

۸-۲۳. سنگاب مدرسه میرزا حسین

این مدرسه در محله بیدآباد و نزدیک مسجد سید قرار دارد و کتیبه سنگاب آن به خط نستعلیق به شرح زیر است: [سلام الله علی الحسین و اصحابه. لعنت الله علی قاتل الحسین و اعدائه. وقف بر سقاخانه خود نمود اقل حاج محمد کاظم ابن مرحمت و غفران پناه جنت و رضوان آرامگاه حاجی محمد مهدی شهیر بقاری، هر کس از جایی که واقف قرار داده حرکت بدهد بلعنت خدا و نفرین رسول گرفتار شود. بتاریخ بیست و سوم شهر ذی الحجه الحرام سنه ۱۲۷۵ عمل استاد محمد حسین ابن استاد محم رضای حجار] مشخص است که واقف، سنگاب را وقف سقاخانه خود کرده بوده است.

۸-۲۴. سنگاب‌های سی و سه پل

سی و سه پل یا پل الله وردیخان، شاهکار بی نظیر دوران سلطنت شاه عباس اول می‌باشد. در دو سوی ضلع شرقی سی و سه پل دو سنگاب وجود دارد که یکی از آن‌ها ساده و بدون نوشته است ولی بر روی دیگری که شبیه سقاخانه و مستطیل شکل است، دو نوشته حجاری شده است: [وقف حضرت عباس نمودم خادم علی درویش این سنگ آبر. حرکت دهنده بلعنت خدا و رسول گرفتار شود. وقف نمود این سنگ آبر درویش بجهه سرپل ۱۳۲۹] از تاریخ مشخص است که این سنگاب مربوط به دوران حکومت احمد شاه، آخرین پادشاه قاجار بوده است.

نتیجه‌گیری

تا حدی که میسر بود، سنگاب‌های شاخص شهر اصفهان توصیف گردید. آن چه مشخص است، این مورد است که اکنون هیچ یک از این سنگاب‌ها کاربردی ندارند و نهایتاً به صورت یک شیء تاریخی و یا گلدان و حتی زباله‌دان نگهداری می‌شوند؛ وظیفه ما به‌عنوان یک مسلمان، بازنمایی و به روز رسانی کردن کاربرد وقف این سنگاب‌هاست و شاید معرفی و بیان اهمیت وجود این سنگاب‌ها در گذشته، سبب جرقه‌ای برای احیای این سنت زیبا به شکل نوین باشد. خوشبختانه با پیشرفت علم و بهبود وضعیت سلامت جامعه و آب شرب، امروزه سنت وقف آب به مراتب ساده‌تر و با کیفیت‌تر از گذشته صورت می‌گیرد و به لطف الهی این آیین به بهترین شکل تغییر کاربری داده و ما در جای‌جای شهرهای ایران اسلامی، شاهد وقف آبسرد کن‌ها و حتی احیا و مرمت سقاخانه‌های تاریخی برای رساندن آب به لب‌های تشنه رهگذران و احیای شعائر دینی با یاد کردن از تشنگان کربلا هستیم. همچنین در بسیاری از مراسمات مذهبی، آب‌های سالم و گوارای معدنی بین مردم توزیع می‌گردد و این در جهت ارتقاء کیفیت سلامت جامعه، بسیار قابل تقدیر است. به نظر می‌رسد چنانچه سازمان اوقاف و امور خیریه بتواند، با استفاده از مراکز دانش‌بنیان، موقوفاتی از این دست را با توجه به شرایط جامعه ایجاد و گسترش دهد. پیشنهاد می‌شود، با الگوگیری از اشعار موجود بر روی سنگاب‌ها، تولید آب شرب سالم با شعائر مذهبی به‌خصوص برای مراسم عزاداری امام حسین و پیاده‌روی اربعین در دستور کار قرار گیرد.

کتابنامه

- بهنام، عیسی (فروردین ۱۳۴۳). «چند نمونه از شاهکارهای هنرهای تزئینی ایران در نمایشگاه هفت هزار سال هنر ایران در پاریس»، *مجله هنر و مردم*، شماره ۱۸.
- جعفری زند، علیرضا (پاییز و زمستان ۱۳۷۷). «امامزاده ابراهیم سعیدآباد گلپایگان»، *نشریه وقف میراث جاویدان*، سال ۶، ش ۳ و ۴.
- خسروی، محمد علی (۱۳۹۵). *اصفهان آئینه وقف و هنر*، تهران: انتشارات اطلاعات.
- داد مهر، منصور (۱۳۷۸). *سقاخانه ها و سنگاب‌های اصفهان*، اصفهان: انتشارات گلها.
- ریاحی، محمد حسین (۱۳۸۵). *ره آورد ایلام*: مجموعه مقالات اصفهان شناسی، اصفهان: نشر سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ریاحی، محمد حسین و مریم قاسمی سیجانی و محسن جاوری (۱۳۹۱). *اصفهان شهری بر هامون نهاده*، اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- عباسی، مهدی (۱۳۹۱). *تاریخ تکایا و عزاداری قم*، قم: بی‌جا.
- فهیمی، رضا (۱۳۹۹). *خواص سنگ ها و انگشترها*، قم: نشر یمن.
- کفیلی، حشمت (بهار و تابستان ۱۳۸۲). *نشریه وقف میراث جاویدان*، شماره ۴۱ و ۴۲.
- مافروخی اصفهانی، فضل بن سعد (۱۳۸۵). *محاسن اصفهان*، ترجمه حسین بن محمد آوی، اصفهان: مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل.
- مخلصی، محمد علی (پاییز ۱۳۹۶). «پژوهشی در تاریخ و قدمت سنگاب تاریخی مسجد جامع عتیق شیراز»، *نشریه هنر و معماری*، شماره ۷۸.
- مهدوی، سید مصلح الدین (۱۳۸۴). *دانشمندان و بزرگان اصفهان*، جلد اول و دوم با تصحیح و اضافات رحیم قاسمی و محمد رضا نیلفروشان، اصفهان: انتشارات گلدسته.
- _____ (۱۳۸۷). *مزارات اصفهان از قرن سوم هجری تا زمان حاضر*، با تصحیح و اضافات اصغر متظرفالقائم، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- ناصری، جابر (پاییز ۱۳۸۳). «تأثیر تشیع بر ابنیه اماکن و زیارتگاه های مذهبی ایران»، *نشریه شیعه شناسی*، ش ۷.
- هنرفر، لطف الله (۱۳۴۴). *گنجینه آثار تاریخی اصفهان*، اصفهان: انتشارات ثقفی.
- _____ (بهمین ۱۳۴۵). «سنگاب‌های تاریخی اصفهان از دوره صفویه»، *ماهنامه هنر و مردم*، ش ۵۲.

منابع اینترنتی

- com.www.ca-co۳
- www.pourateb.com
- www.sarachin.net